

MARIA NOWICKA
(Warszawa)

O DOROBKU NAUKOWYM PROFESOR ANNY ŚWIDERKÓWNY

Nazwisko Profesor Anny Świderkówny, znakomitej uczoney, zmarłej 16 sierpnia 2008 roku, znane jest dobrze nie tylko badaczom antyku, ale także szerokim kręgom naszego społeczeństwa. Profesor Świderkówna zawsze bowiem pragnęła, aby Jej praca i pisarstwo służyły nie tylko specjalistom, ale wszystkim, którzy chcą rozszerzyć swoją wiedzę historyczną. Pragnienie to zrealizowała w całej pełni.

Rozległe zainteresowania, wytrwała praca wsparta wielorakimi zdolnościami sprawiły, że stała się specjalistką w kilku dziedzinach: była filologiem klasycznym, papirologiem, historykiem

epoki hellenizmu, biblistą. Była też świetną pisarką oraz autorytetem w wielu dziedzinach wiedzy o antyku.

Stopień doktora papirologii uzyskała w wieku zaledwie dwudziestu sześciu lat na podstawie rozprawy o legendach aitiologicznych w utworach aleksandryjskiego poety Kallimacha¹. Temat tej rozprawy określał od razu zasadniczy nurt Jej zainteresowań naukowych: kultura okresu hellenistycznego. Tym zainteresowaniem była wierna przez wiele lat, rozszerzając je później na cały okres grecko-rzymski i na zagadnienia polityczne i społeczne. Z filologa-papirologa stała się historykiem świata greckiego doby hellenizmu.

Skoncentrowanie badań nad okresem trzech ostatnich stuleci p.n.e. wynikało z dwóch powodów. Po pierwsze, kilkadziesiąt lat temu była to epoka o wiele mniej znana niż świetne czasy klasyczne, a nadto niedoceniana, chociaż już tak wielki historyk jak Michaił Rostowcew uznał ją za jedną z najważniejszych epok w historii świata. Po drugie, pojawiały się wciąż liczne nowe publikacje greckich dokumentów papirusowych pozyskiwanych w Egipcie. Otwierały się ogromne perspektywy badawcze, zwłaszcza możliwość rozszerzenia naszej wiedzy o społeczeństwie, kulturze i życiu codziennym ludzi antyku.

Sądzę, że dla Anny Świderkówny, z Jej silną potrzebą gruntownego poznania faktów i zjawisk, fascynująca była różnorodność treściowa tekstów papirusowych

¹ Por. *La structure des Aitia de Callimaque à la lumière des nouvelles découvertes papyrologiques*, *Journal of Juristic Papyrology* (JJP) 5, 1951, s. 229–235; *La Conception de la tradition populaire dans les Aitia de Callimaque*, *Eos* 46, 1952–1953, s. 49–58.

i dokładność w przedstawianiu wydarzeń, które pozwalały ujrzeć życie mieszkańców Egiptu w niezwykłym zbliżeniu. Szansa wyjątkowa, może jedyna w skali całego świata starożytnego. Intensywne studia nad papirusami dały Jej doskonałą znajomość realiów oraz greki używanej w Egipcie grecko-rzymskim. Wiedza ta okazała się później bardzo przydatna w pracy nad Biblią.

Jeszcze w okresie asystentury profesor Jerzy Manteuffel powierzył Jej publikację kilku tekstów papirusowych z kolekcji warszawskiej². W kilka lat później, jako uznana badaczka, otrzymuje do opracowania dwa duże teksty papirusowe z Sorbony³, a następnie podejmuje wraz z włoską badaczką Mariangelą Vandoni publikację papirusów greckich z Muzeum Grecko-Rzymskiego w Aleksandrii⁴.

Zamiłowanie do badania realiów, tak dobrze czytelnych w dokumentach papirusowych, znalazło wyraz w podjęciu przez Annę Świderkównę niebanalnego tematu rozprawy habilitacyjnej. W literaturze naukowej lat pięćdziesiątych istniały oczywiście próby wielkich syntez dziejów hellenizmu i liczne monografie poświęcone zagadnieniom szczegółowym. Anna Świderkówna postanowiła jednak ograniczyć pole swoich badań nie tematycznie, ale czasowo i terytorialnie, poddając niezwykle wszechstronnej i precyzyjnej analizie wyjątkowy, obszerny zbiór dokumentów z III w. p.n.e., znany jako „Archiwum Zenona”. Jej metoda przyniosła cenny rezultat: udało się ukazać w najdrobniejszych szczegółach i we wszystkich możliwych aspektach życie konkretnej społeczności grecko-rzymskiej, zamieszkałej w dużym majątku na terenie dzisiejszej oazy Fajum⁵.

Swoją rozległą wiedzę o Egipcie grecko-rzymskim i interesujące, mało znane fakty, zaczerpnięte z dokumentów papirusowych, spożytkowała teraz w artykułach oraz w książkach, takich jak: *Kiedy piaski egipskie przemówiły po grecku* (dwa wydania, tłumaczona też na język czeski)⁶, *Historie nieznanie historii*⁷, a przede wszystkim *Życie codzienne w Egipcie greckich papirusów*⁸. Książki te zawierały ogromny ładunek wiedzy o sprawach bardzo ogólnie i pobieżnie dotąd traktowanych w pracach historycznych, przynosiły też po raz pierwszy obszerne informacje o rozwoju papirologii – dyscypliny, która narodziła się dopiero w końcu XIX wieku. Wszędzie stosuje Autorka swoją metodę wplatania w tło historyczne zagadnień szczegółowych, często oddaje głos dokumentom i z pedantyczną drobiazgowością, na jaką tylko pozwalają źródła, ukazuje los zwykłych ludzi i małych społeczności.

² *Les étiquettes des momies de la collection de Varsovie*, JJP 3, 1949, s. 143–146.

³ *Deux papyrus de la Sorbonne relatifs à des travaux effectués dans des temples de l'Héracléopolite*, JJP 11–12, 1957–1958, s. 59–91.

⁴ *Papyrus grecs du Musée Gréco-Romain d'Alexandrie*, wyd. A. Świderk, M. Vandoni, PWN, Warszawa 1964.

⁵ *W „państwie” Apolloniosa. Społeczeństwo wczesnoptolemejskie Fajum w świetle Archiwum Zenona*, PWN, Warszawa 1959.

⁶ *Kiedy piaski egipskie przemówiły po grecku*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1959 i 1970, wyd. czeskie: *Když papyry promluvíly*, przeł. J. Vlášek, I. Páclová, Orbis, Praha 1972 i 1973.

⁷ *Historie nieznanie historii*, PWN, Warszawa 1962 i 2008.

⁸ *Życie codzienne w Egipcie greckich papirusów*, PIW, Warszawa 1983, PWN, Warszawa 2008.

Wspomniane książki, czytane z żywym zainteresowaniem, określić można jako popularnonaukowe ze względu na przystępny wykład, literacki język, rezygnację z aparatu naukowego. W rzeczywistości zawierają wiele wyników badań własnych Autorki, a także teksty dokumentów, które przed chwilą dopiero weszły do obiegu naukowego, w Jej własnym przekładzie i interpretacji.

Największe dokonania Profesor Świderkówny zaczynają się od lat sześćdziesiątych, kiedy staje się rzeczywiście historykiem okresu hellenistycznego. Ogrom przestudiowanych, różnorodnych źródeł, opanowany do perfekcji warsztat naukowy pozwalają Jej prezentować na swój sposób i zgodnie z własną metodą pracy różne aspekty hellenizmu, okresu tak bardzo skomplikowanego i tak ważnego dla dalszych dziejów Europy. W 1967 roku wydaje *Helladę królów* (wznawianą później trzykrotnie i tłumaczoną na język czeski)⁹ – polityczne dzieje świata greckiego od śmierci Aleksandra Wielkiego do Kleopatry VII. Jak nigdzie indziej pozwala tu przemawiać źródłom i jak nikt inny przybliża czytelnikom dramatyczne zmagania i ich prominentów. Inne dziedziny: sztukę, kulturę, naukę, religię, wychowanie – ukazała w fascynującej książce „o sprawach Hellenów”: *Hellenika. Wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta*. Wydana w 1974 roku, książka ta była dwukrotnie wznawiana i tłumaczona na język węgierski i czeski¹⁰. Bez przesady można powiedzieć, że żadna wydana dotychczas książka o dziejach hellenizmu nie daje tak bogatego obrazu epoki i obyczaju, nie przynosi tak pełnego i jednocześnie barwnego wizerunku konkretnego czasu.

Inny nieco charakter miało dzieło *Siedem Kleopatry* (wznawiane trzykrotnie, tłumaczone na język czeski)¹¹. Można się zastanawiać, dlaczego ta właśnie książka zyskała tak wielką poczytność, bo przecież czytelnik, nieco zwiedziony tytułem, szybko musiał odkryć, że nie chodzi tu o romantyczne dzieje kolejnych królowych Egiptu, ale że dostał do ręki nowatorskie opracowanie losów dynastii panujących na obszarze śródziemnomorskim po Aleksandrze Wielkim. Odpowiedź na postawione pytanie tkwi chyba w tajemnicy talentu Autorki.

Odrębna dziedzina zainteresowań i pasji Profesor Świderkówny to sprawy wierzeń, kultów, religii – zawsze szczególnie skomplikowane w okresie wielkich przełomów, zrywania z tradycją, nowych poszukiwań. Te właśnie zagadnienia – przemiany stosunku ludzi do bóstwa i mitu w dobie hellenizmu – są przedmiotem wybitnego dzieła *Bogowie zeszli z Olimpu* (dwukrotnie wznawianego)¹². Materia tej książki

⁹ *Hellada królów*, PIW, Warszawa 1967, 1969 i 1999, PWN, Warszawa 2008, wyd. czeskie: *Helada králů*, przeł. J. Vlášek, Orbis, Praha 1972.

¹⁰ *Hellenika. Wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta*, PIW, Warszawa 1974, 1978 i 1995, wyd. węgierskie: *A hellenizmus kultúrája. Nagy Sándortól Augustusig*, przeł. B. Murányi, Gondolat, Budapest 1981, wyd. czeskie: *Tvář helénistického světa: od Alexandra Velikého do císaře Augusta*, przeł. J. Vlášek, Panorama, Praha 1983.

¹¹ *Siedem Kleopatry*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978 i 1987, Wiedza Powszechna i Bellona, Warszawa 1999, PWN, Warszawa 2008, wyd. czeskie: *Sedm Kleopater*, przeł. J. Vlášek, Panorama, Praha 1987.

¹² *Bogowie zeszli z Olimpu: bóstwo i mit w greckiej literaturze świata hellenistycznego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1991, Bellona i Wiedza Powszechna, Warszawa 1991, PWN, Warszawa 2008.

daje wyjątkowo duże pole do interpretacji, które nie muszą być konieczne uznane za jednoznaczne czy w pełni przekonujące, ale zawsze są wynikiem głębokiej i wnikliwej analizy źródeł. Zmiany w filozoficznych i religijnych poglądach Greków, żydowsko-aleksandryjska filozofia religii, hellenizacja judaizmu – to tylko kilka tematów, w których mistrzowsko ukazuje Autorka sprzeczności świata hellenistycznego i niepokój religijny epoki. Cenna i nowatorska jest zwłaszcza ta partia książki, gdzie analizuje aleksandryjską literaturę grecko-żydowską i włącza się w dyskusję o wzajemnych wpływach Zachodu i Wschodu, wykazując, jak bardzo te związki były silne. Literackiemu językowi, jasnemu i frapującemu wykładowi zawdzięcza z pewnością ta poruszająca trudne problemy publikacja znakomity odbiór u czytelników.

Bogowie zesli z Olimpu to ważny krok w kierunku pełnego zaangażowania się Anny Świderkówny w studia nad Biblią i wczesnym okresem chrześcijaństwa. Ta dziedzina stała się dla Niej w ostatnim okresie najważniejsza. Rozległe, gruntowne studia nad Pismem Świętym przyniosły w rezultacie cztery jedyne w swoim rodzaju prace: *Rozmowy o Biblii* (tłumaczone na język litewski)¹³, *Rozmów o Biblii ciąg dalszy*¹⁴, *Rozmowy o Biblii – Nowy Testament*¹⁵ (nominowane do nagrody im. Długosza) i *Rozmowy o Biblii – opowieści i przypowieści*¹⁶. Wszystkie te książki zawierają wyjątkowo dużo tekstów przełożonych tutaj po raz pierwszy na język polski. Autorka wyjaśnia, czym jest Pismo Święte, ukazuje historię jego powstania, skomplikowane problemy autorstwa i przekładów. Głęboka wiedza o różnorodnych aspektach życia i kultury na wschodnich terenach świata greckiego została teraz spożytkowana dla wnikliwej interpretacji tekstów biblijnych i zaproponowania pewnych istotnych zmian i uściśleń.

Oprócz cyklu *Rozmowy o Biblii*, Profesor Świderkówna opublikowała wiele innych książek o tematyce biblijnej, jak na przykład *Prawie wszystko o Biblii*¹⁷ i *Biblia a człowiek współczesny*¹⁸.

Wymienione tu dzieła wyszły spod pióra osoby głęboko religijnej, ale przede wszystkim uczoney, która chciała uwzględnić potrzeby i pytania ludzi wierzących i niewierzących, która potraktowała temat z obiektywizmem i zachowaniem wszelkich rygorów pracy naukowej. Jak bardzo te publikacje były potrzebne i oczekiwane, świadczy ich entuzjastyczne przyjęcie przez szerokie rzesze czytelników. *Rozmowy o Biblii* wznawiane są każdego roku.

Mówiąc o dokonaniach Profesor Świderkówny nie można pominąć dydaktyki, która zajmowała w Jej życiu ważne miejsce. Trzeba cofnąć się do momentu Jej habilitacji w 1960 roku¹⁹, która przesądziła o dalszym istnieniu Katedry (obecnie Zakładu) Papirologii UW. Katedra ta, która po śmierci profesora Rafała Tau-

¹³ *Rozmowy o Biblii*, PWN, Warszawa 1994, 1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001, 2003, 2004, wyd. litewskie: *Pašnekesiai apie Bibliją*, przeł. V. Skliutaite, Alma littera, Vilnius 2001.

¹⁴ *Rozmów o Biblii ciąg dalszy*, PWN, Warszawa 1996, 1998, 2000 i 2001.

¹⁵ *Rozmowy o Biblii – Nowy Testament*, PWN, Warszawa 2000 (dwa wydania).

¹⁶ *Rozmowy o Biblii – opowieści i przypowieści*, PWN, Warszawa 2006.

¹⁷ *Prawie wszystko o Biblii*, Stentor, Warszawa 2002.

¹⁸ *Biblia a człowiek współczesny*, Znak, Kraków 2005.

¹⁹ Por. wyżej, przyp. 5.

benschłaga w 1958 roku właściwie przestała funkcjonować, odrodziła się, gdy Anna Świderkówna uzyskała w lipcu 1961 roku etat docenta i została jej kierownikiem. Pełniła te obowiązki przez trzydzieści lat. Umiała trafnie wybierać najbardziej uzdolnionych kandydatów na pracowników naukowych Katedry i wywalczyć dla nich wyjątkowe w tamtych czasach warunki rozwoju – wyjazdy na stypendia zagraniczne, kontakty z najlepszymi środowiskami papirologicznymi. Sądzę, że w znacznej mierze Jej pracy i staraniom zawdzięczał Zakład Papirologii swój wysoki poziom i prestiż międzynarodowy. Ważne miejsce w Jej zajęciach dydaktycznych zajmowały prowadzone od 1983 roku ogólnouniwersyteckie wykłady o Biblii oraz seminarium z tej dziedziny, nie mówiąc o licznych wykładach na ten temat poza uniwersytetem, artykułach, prelekcjach radiowych i telewizyjnych.

Inna jeszcze dziedzina Jej pracy naukowej to działalność przekładowa. Wśród jej tłumaczeń obok utworów Teokryta²⁰, Katullusa²¹ czy Seneki²² znajdziemy *Ewangelię według św. Mateusza*²³, pisma św. Benedykta²⁴ i św. Augustyna²⁵, a z literatury naszych czasów – monumentalne *Dzieje Grecji* Nicholasa Hammonda²⁶. Do trudnych zadań należało z pewnością sprawowanie naukowej i redakcyjnej opieki nad *Słownikiem pisarzy antycznych*²⁷.

Dorobek naukowy Profesor Anny Świderkówny jest bez wątpienia imponujący. Stanowi on wielki wkład do nauki o starożytności i do bibliistyki, ale także w niezwykły sposób wzbogacił wiedzę i kulturę umysłową naszego społeczeństwa.

ARGUMENTUM

Nuper mortua Anna Świderkówna, profestrix Universitatis Varsoviensis, studiis papyrologicis quidem toto in mundo innotuit, sed etiam aliis disciplinis maximo cum successu operam dabat, utpote litteris religionique terrarum ab Alexandro Magno debellatarum atque Veteri et Novo Testamento. Eius libri, qui de quaestionibus Biblicis tractant, mire attrahunt permultos lectores Polonos.

²⁰ *Sielanka grecka: Teokryt i mniejsi bukolicy*, Ossolineum, Wrocław 1953 i Ossolineum, Wrocław – De Agostini, Warszawa 2007.

²¹ *Katullus, Poezje*, Ossolineum, Wrocław 1956 i Ossolineum, Wrocław – De Agostini, Warszawa 2005.

²² *Seneka, Fedra*, Ossolineum, Wrocław 1959 i Ossolineum, Wrocław – De Agostini, Warszawa 2006.

²³ *Ewangelia według św. Mateusza*, Wydawnictwo M, Kraków 2005.

²⁴ *Święty Benedykt z Nursji, Reguła*, św. Grzegorz Wielki, *Dialogi. Księga druga*, Tyniec, Kraków 1994, 1997 i 2005.

²⁵ Augustyn z Hippony, *O życiu szczęśliwym*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

²⁶ N. G. L. Hammond, *Dzieje Grecji*, PIW, Warszawa 1973, 1977 i 1994.

²⁷ *Słownik pisarzy antycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1982, 1990 i 2001.